

УДК 726.1

Бачинська О.В.

*старший викладач**каф. інформаційних технологій в архітектурі КНУБА*

ЛЮТЕРАНИ І ЇХ МОЛИТОВНІ БУДИНКИ - КІРХИ

Анотація: в статті розглядається еволюція архітектури лютеранських храмів – кірх та особливості кірхи у Києві.

Ключові слова: кірха, Київ, архітектура, еволюція, стиль.

Лютерани – одна з течій протестантизму, які мають свої храми. Їх кірхи відрізняються від інших протестантських молитовних споруд за зовнішнім образом. Саме тому цікаве для дослідження походження кірх та вивчення особливостей їх зовнішнього вигляду.

В архітектурі храмів лютеран досліджувалася історія окремих споруд або частин храмів. Еволюція кірх в цілому раніше не розглядалася.

Метою дослідження є еволюція формування лютеранських храмів – кірх та місця архітектури київської кірхи серед інших церков.

В 16 сторіччі у Європі виник рух протидії католицизму. Люди були вкрай незадоволені тим, що робила католицька церква. Їх дратувало відпущення гріхів за гроші та багато інших речей. Криза Римо-Католицької церкви дійшла до краю і тоді з'явився лідер, який сформулював прагнення більшості.

Мартін Лютер став цим лідером, з його діяльності народилася третя течія християнства – протестантизм. Він народився у Саксонії у 1483 р. Лютер був освіченою людиною і мав глибокі знання в галузі релігії. Спочатку він прийняв монахський сан і жив в Августинському монастирі м. Ерфурта. Потім навчався, отримав ступень доктора теології та викладав лекції про Біблію у м. Віттенберзі. Перебуваючи в складі Римо-католицької церкви, він звертав увагу на багато несправедливостей, недоступних для простим мирян. Саме через те, що його категорично не влаштовувала діяльність церкви, Лютер сформулював своє негативне ставлення до церковного оточення в своїй науковій праці. Критику діянь церкви і відношення до неї, складені на основі свого життєвого досвіду і знань, Мартін Лютер виклав у тезах. Його труд був опублікований 31 жовтня 1517 року, і став доступний для всіх.

Людину, яка насмілилася виступити проти церковних діянь, Римо-католицька церква відлучила від своєї структури, намагаючись покарати. Але не очікувано для всіх, Лютера підтримала місцева німецька знать, яка розділила його погляди. Внаслідок цього розпочалася запекла боротьба за свободу

віросповідання у Німеччині та інших країнах, яка вилилася навіть у військове протистояння.

Римо-католицька церква нав'язувала відновлення католицького богослужіння, але князі та вільні міста Німеччини виступили проти католицизму. Народженням протестантизму вважають 19 квітня 1529 р., дату коли німецька аристократія підтримала тези Мартіна Лютера. Вже після його смерті (у 1546 р.) 25 вересня 1555 р. був підписаний Аугсбурзький мир, у якому Аугсбурзьке віросповідання, тобто вчення Лютера, на землях Римської імперії було визнано офіційно [1].

Ці події стали початком формування третьої течії в християнстві – протестантизму. З моменту утворення протестантизм не був цілісним, він одночасно сформував три течії (деномінації), а з часом розсипався на величезну кількість проміжних і перехідних. Наступники Лютера назвали себе лютеранами, їх течія швидко вийшла за межі Німеччини і розповсюдилася, головним чином, у скандинавських країнах. Кожна окрема лютеранська організація – церква спочатку була незалежною. Але з зростанням контактів між різними країнами в світовому масштабі постало питання координації всіх лютеран у світі. Вже після Другої Світової війни був утворений єдиний центр лютеранської деномінації. Він корегує дії лютеран по всьому світу і надає можливість спілкування і обміну досвідом.

Архітектура лютеранських кірх утворилася на основі католицького костюлу. Це парадоксальний факт, бо готичні церкви та костели уособлювали ворожий для лютеранства католицизм. Першими кірхами ставали готичні німецькі храми: існуючі споруди просто переходили з однієї віри до іншої. Вони так і зберегли свою сувору готичну архітектуру з усіма притаманними цьому стилю елементами (рис. 1, а-г). Їх майже не змінювали, відомо лише, що з одного храму винесли ікони, до яких неприязно ставилися лютерани [1]. І таких споруд на території Німеччини дуже багато.

Існуючі на момент виникнення лютеранства німецькі храми були двох типів: з двома високими шпилями по обидва боки від входу або з одним шпилем над входом. Всі вони були симетричні, завдяки чому утворювався цілісний суворий вигляд головного фасаду. Якщо траплялися інші варіанти, то це були відхилення від вже відомої композиції храму. Два шпилі могли бути різної висоти – один високий, інший вкорочений (рис. 1, а-г).

У подальшому лютерани почали зводити для себе нові храми, взявши за основу композиційні прийоми готичного собору: видовжену форму у вигляді ковчегу, скатні дахи, симетричну композицію об'єму, один чи два шпилі. З часом почали використовувати інші стилі, в яких в той час зводили споруди.

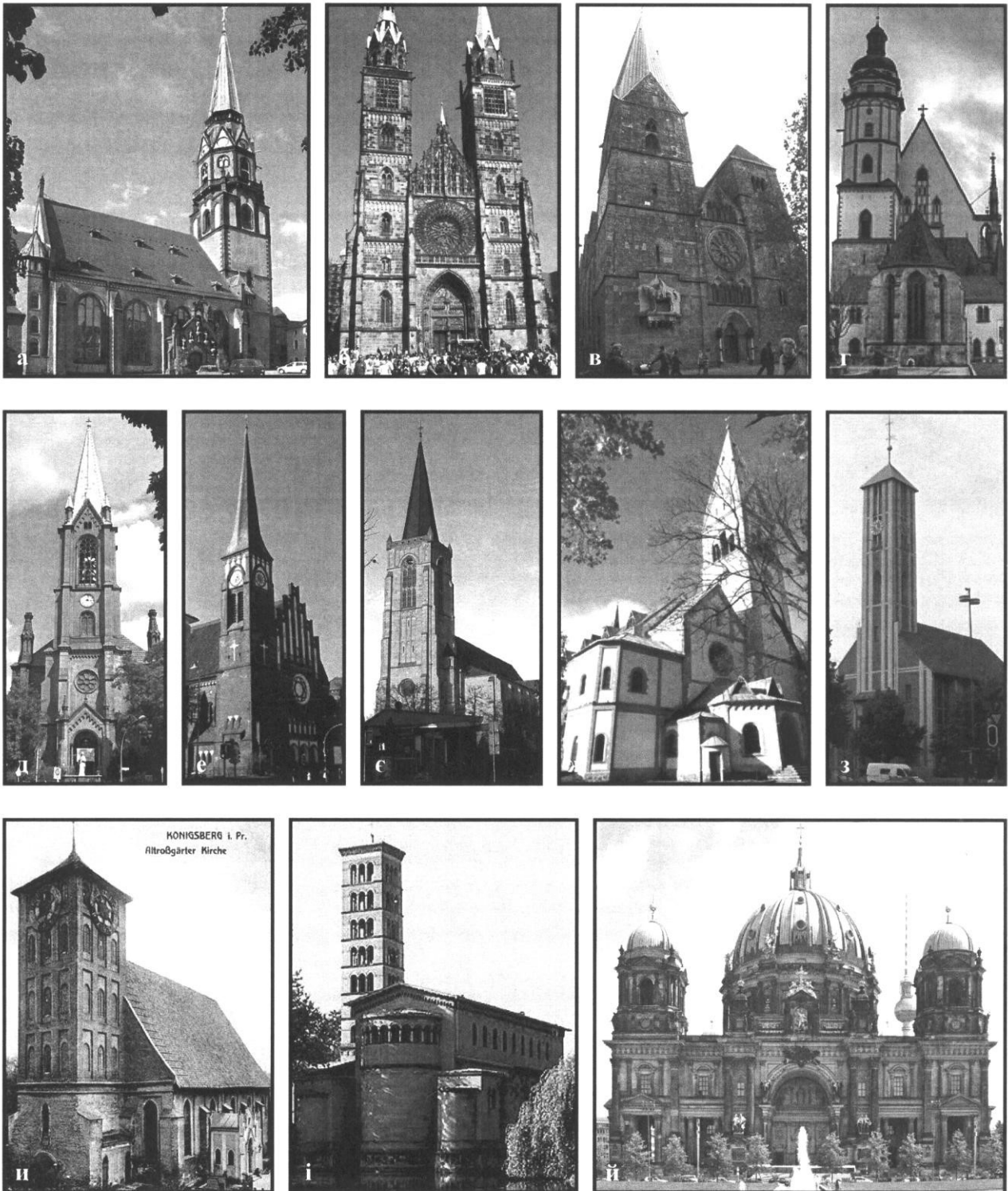

Рис. 1. Кірхи: а-г) готичні римо-католицькі костельоли, в яких служать лютерани, д-й) кірхи; а) церква Св. Миколая, м. Лебау; б) церква Св. Лаврентія, м. Нюрнберг; в) Фрауенкірхе, м. Бремен; г) Томаскірхе, м. Лейпціг; д) Гефсиманська церква, м. Берлін; е) Ансгар кірха, м. Шлезвіг-Гольштейн; є) церква Серця Христового, м. Ойскірхен; ж) кірха пам'яті королеви Луїзи, м. Кенігсберг–Калінінград; з) церква Св. Марка, м. Мюнхен; и) Альт-Россгартенська кірха, м. Кенігсберг–Калінінград; і) Фріденскірхе, м. Потсдам; й) кафедральний собор, м. Берлін.

Саме так з'явилися кірхи у стилі бароко, криві лінії якого пом'якшили суворість образу симетричної композиції готичного храму.

У процесі розвитку архітектури сакральних лютеранських споруд з'явилися будівлі з асиметричним розташуванням шпиля збоку від головного входу (рис. 1, е, ж, і). Асиметрія розширила можливості у формуванні об'єму храму та додала демократичності в образі. Цей єдиний шпиль став невід'ємним елементом кірхи. Він пройшов шлях перетворень від витягнутої готичної храмової форми до прямокутної міської башти з годинником, завершення якої могло бути різноманітним залежно від задуму архітектора. Також зустрічаються і готичні храми, і кірхи, які склалися з трьох споруд, притулених одна до одної як комплекс – храму, башти та невеличкого будиночка (рис. 1, ж).

Кірхи зводили в різних архітектурних стилях, але більшість лютеранських храмів зберігає риси готики, як стилю, притаманного першим сакральним спорудам. Дуже багато храмів стилізованих під готику (рис. 1, д–ж). Якщо використовували інші стилі, все одно втілювали риси готичних храмів від загальної видовженої форми і до деталей (рис. 1, з–й). В оформленні кірхи часто використовували вертикальні лінії, що імітували готику, характерні для цього стилю стрілчасті вікна, конструкції аркбутанів, що почали виконувати суто декоративну функцію, гострокутні скатні дахи, кругле вікно «роза» над входом.

Таким чином, образ лютеранських молитовних будинків – кірх був створений під впливом готичного стилю німецьких храмів. Багато його рис закріпилися в образі церкви, як притаманні сакральній споруді і мандрують від одного храму до іншого в різних інтерпретаціях.

Київ теж має свою кірху і зробив певний внесок в історію будівництва лютеранських храмів. Київ та територія України упродовж багатьох сторіч входили до складу Російської імперії. Тому усі процеси, що відбувалися у Росії, відбивалися і на історії міста також. До Російської імперії лютеранство потрапило з Німеччини та скандинавських держав під час першої хвилі розповсюдження ще за часів життя Мартіна Лютера. Цар Петро I, а потім імператриця Катерина Велика, намагаючись підштовхнути розвиток промисловості та культури, запрошували іноземців, особливо спеціалістів до своєї країни. У 1763 р. Катерина Велика навіть видала маніфест, який закликав іноземних громадян переїздити до її Росії. Для новоприбулих обіцяли свободу віросповідання та допомогу держави у будівництві їх церковних споруд [2].

У середині XVIII ст. декілька сімей лютеран з Німеччини прибули до Києва. Серед них був і аптекар Георг Бунге. Для навчання членів своєї сім'ї він запросив із Саксонії домашнього вчителя. В 1765 р. до міста приїхав молодий

та освічений фахівець Христофор Граль. Приїжджі фахівці з Німеччини часто збиралися своєю компанією, щоб поспілкуватися і обговорити останні новини. Христофор Граль так сподобався невеличкій діаспорі з 20 чоловік своєю релігійністю, що німці вирішили утворити общину і призначити його головою. І хоч їх було дуже мало, вже через два роки вони створили повноцінну релігійну парафію на чолі з пастором і духовним лідером. Вже до 1770 р. кількість лютеран у Києві збільшилася і становила більше 100 чоловік. Для релігійних відправ вони орендували приватний будинок у садибі аптеря Бунге, як засновника общини. В цьому найманому будинку і відбувалися лютеранські служби [2].

Парафія збільшувалася і прагнула збудувати свою сакральну споруду. Потроху лютерани збирали гроші і нарешті змогли звести для себе перший храм в Києві. Він був дерев'яним і розташовувався на Подолі, в нижній частині Києва. Споруда носила ім'я імператриці Катерини Великої, за наказом якої було отримано дозвіл на будівництво першого лютеранського храму міста та призначений оклад її пасторам. В той же час нові німецькі сім'ї, які прибували до Києва, селилися в іншому районі міста. Вони обирали Печерськ, бо там краще було вести свої ділові справи. Ця частина Києва розвивалася окремо, на основі замиського монастиря Києво-Печерської лаври. Потім в цьому районі збудували укріплену цитадель і монастир став її частиною. Навколо розташовувалися поселення жителів міста. Але при тому, що район був доволі розвинений, він з'єднувався з основною частиною Києва ґрунтовою дорогою. Переміщуватися нею було можливо тільки влітку, весною, восени та взимку дорога розкисала і дві частини тодішнього Києва виявлялися відірвані одна від одної. Лютерани, які оселилися на Печерську хотіли відвідувати кірху на Подолі, але більшість року не могли цього зробити. Тому серед лютеранського колективу почалися дискусії про можливе перенесення сакральної споруди на Печерськ. Але життя внесло свої корективи.

У 1811 р. величезна пожежа спопелила весь Поділ разом з дерев'яною лютеранською кірхою Св. Катерини. І німцям-лютеранам довелося з початку збирати гроші і будувати собі храм. У цей община чекала на нового пастора. Коли Юст Фрідріх Ейсман прибув до Києва, він активно взявся за вирішення проблем. Проводити богослужбові дії не було де. І місцевий генерал-майор Бегічев надав для цього декілька кімнат свого приватного житлового будинку [2].

Через деякий час влада Києва виділила ділянку на горі під будівництво кам'яної кірхи, де зовсім не було забудови. З погляду лютеранської общини це було дуже добре, бо унеможливило зникнення лютеранського молитовного дому та інших споруд при ній у міських пожежах (як у 1811 р.). Грошей було

зібрано мало тому лютерани прийняли рішення тимчасово збудувати дерев'яну споруду на кам'яному фундаменті. Будівництво розпочалося влітку 1812 р. Але на половині процесу будівництва гроші закінчилися. І тоді, щоб добудувати кірху, церковні старости взяли кредит, заклавши свої приватні будинки. Закінчену споруду освятили 1 грудня 1812 р. Поряд з нею розташовувалася квартира для пастора. Кредит, взятий для завершення будівництва, віддавали упродовж декількох років з пожертв прихожан та допомоги земляків. Турботою пастора Ейсмана у 1819 р. у кірху був придбаний орган, якого не вистачало для служби у лютеранській церкві [2].

Пастор Ейсман, який прибув до Києва після трагічної втрати попередньої подільської кірхи у пожежі 1811 р., виявився людиною активною і з підприємницьким хистом. Він так вів справи, що з пожертв прихожан завжди залишалися гроші, які віддавали у кредит під проценти. Другою статтею доходу кірхи був катафалк, який орендували за потребою навіть православні та католики. Також збільшилися пожертви багатих прихожан. Лютеранська община з часом збільшилася і вже не вміщалася в існуючий молитовний будинок. Потроху і Київ розвивався. Між будинком пастора та кірхою проклали широку вулицю, яку назвали Лютеранською – на честь місцевих жителів і їх храму [2].

З 1852 р. почали збирати гроші на будівництво кам'яного лютеранського храму. Допомагали в цьому лютерани з інших російських і німецьких міст, а також кияни іншого віросповідання. Академік архітектор Штром подарував креслення майбутньої будівлі. Дружина старости Оттона Фреймана влаштувала лотерею. Для неї збирали цінні речі з багатих будинків, які потім можна було виграти. Їх дарували заможні лютерани та багаті жителі Києва, що належали до інших релігій. Церковні старости лютеран звернулися за допомогою до своїх земляків. Вельможні німці, що займали значні посади у Ризі, Санкт-Петербурзі та інших містах, розповсюджували лотерейні білети [2].

Дуже цікава доля цієї лотереї. Гроші, зібрані від продажу білетів були витрачені на будівництво храму. Саму лотерею розігрували вже при відкритті новозбудованої споруди. Коли власники білетів отримали свої виграші, то виявилось, що серед речей було багато таких, які б підійшли для оформлення нової кірхи – підсвічники, картини на релігійні теми і багато іншого. Деякі щасливі власники виграшів подарували свої призи для прикрашання інтер'єру нового храму. А в когось викупили виграні в лотерею речі на невеличку суму [2].

У 1855 р. план майбутньої споруди затвердили на найвищому рівні держави. Влітку цього ж року заклали перший камінь в основу кам'яного храму зліва від дерев'яної кірхи. Усіх зібраних коштів та пожертвувань все одно не

вистачало на нову будівлю і тоді знову лютеранська община взяла позику, щоб закінчити так давно очікувану свою церкву [2].

Освячення нової кірхи Св. Катерини відбулося 4 серпня 1857 р. Це було велике релігійне свято не тільки для лютеран, а й для всіх киян. На освячення зібралися всі вельможні представники лютеранської общини Києва та запрошені гості. Процедура розпочалася у домі пастора, потім процесія рушила до старої кірхи. У дерев'яній будівлі була виголошена вдячна і прощальна промова. Церковні діячі забрали посуд для релігійних дій та інші релігійні святині з вітваря старого храму і попрямували у нову кірху. При відкритті дверей нової лютеранської церкви Св. Катерини її хор заспівав священний гімн. Процесія внесла у вітвар церковний посуд. Пройшла процедура освячення вітваря та кафедри. Після промовлених слів вдячності усім благодійникам храму відбулася недільна служба та проповідь, які закінчилися гімнами подяки. Після цього для шановних лютеран та гостей був влаштований святковий обід у домі дворянського клубу [2].

Нова будівля стала окрасою Києва, всі гості та члени общини відзначили витонченість, ясність її архітектурного рішення та дивовижну акустику (рис. 2). Невдовзі після освячення нова кірха отримала подарований купцем Кельном орган, виготовлений у м. Кельн, а недалеко було зведене училище з викладанням на німецькій мові для всіх бажаючих [2].

Таким складним і довгим шляхом лютерани рівно 90 років йшли до створення своєї кірхи, єдиної на весь Київ, з утворення у 1767 р. общини з 20 чоловік і пастором на її чолі і до общини з 328 чоловік у 1857 р. і моменту освячення кам'яного храму [2]. Таким чином, кірха збудована повністю на пожертви, причому не тільки лютеран, але й людей інших національностей і релігійних вірувань. Кияни не відвернулися від жителів міста німців–лютеран у складний для них час. Їм допомагали наданням приміщень для релігійних дій, грошами, дорогими речами для лотереї. Так само і німці запросили до свого училища всіх бажаючих.

Кірха Св. Катерини збереглася упродовж руйнівного ХХ ст., коли на території Києва були знищені майже всі храми. У цей час в неї розорили інтер'єр і використовували її не за призначенням. На початку ХХІ ст. храм повернули київській лютеранській общині і відновили богослужіння. Її і досі можна побачити на вул. Лютеранській у центрі Києва, недалеко від головної міської вулиці Хрещатик (рис. 2).

Особливість київської кірхи Св. Катерини в тому, що вона – єдиний храм лютеран на все місто і навколишні території. Це храм діаспори, яка відірвана від своєї рідної землі, як острівець – від материка. Місцеві німці-лютерани жили не серед своїх земляків, а серед зовсім іншого народу з історією і

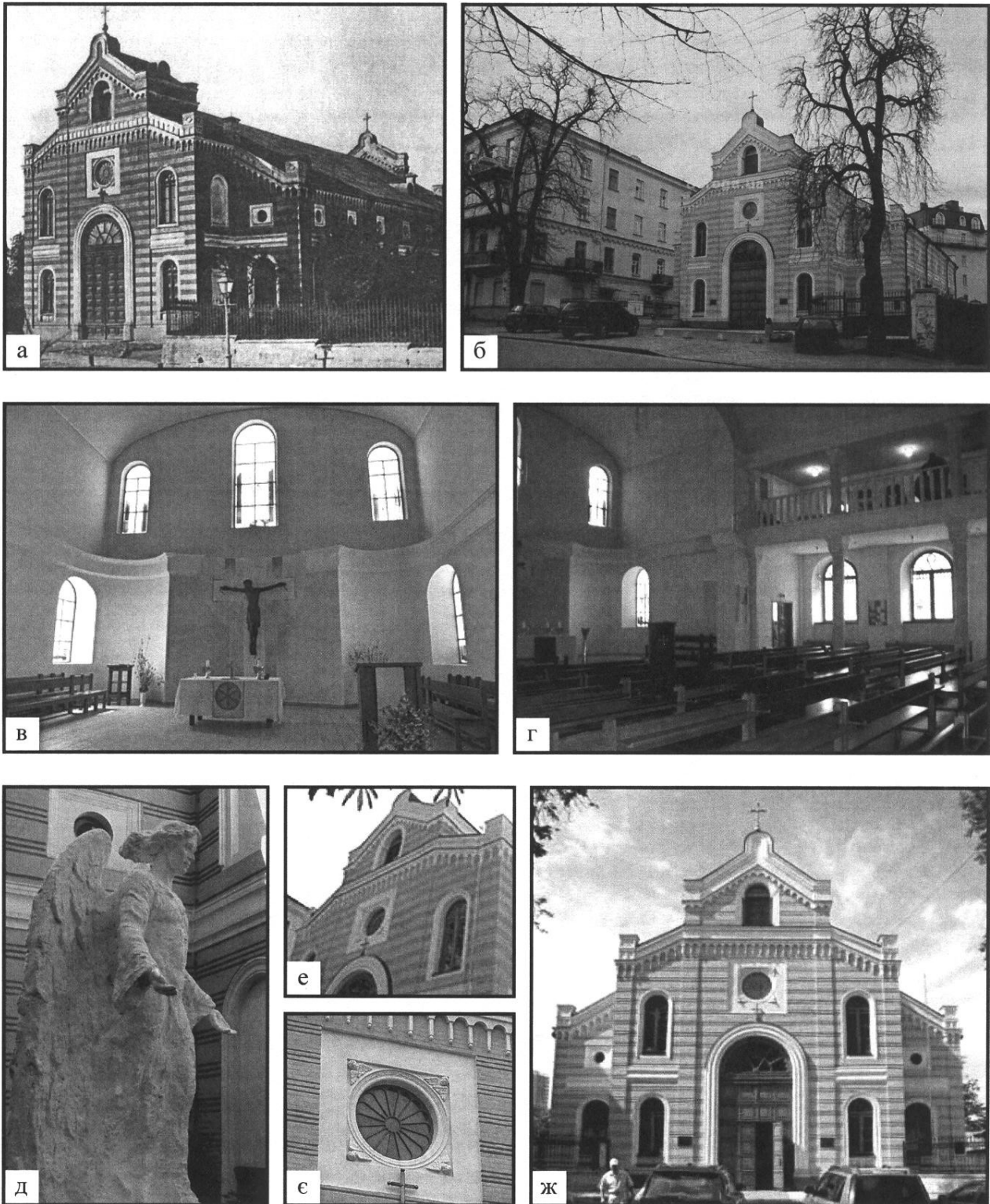

Рис. 1. Кірха Св. Катерини у м. Києві, вул. Лютеранська, 22: а) історична фотографія; б) сучасний стан; в) внутрішній вигляд, віттарна частина; г) внутрішній вигляд, бічна частина; д) скульптура янгола біля церкви; е) деталі головного фасаду церкви; е) вікно-роза на головному фасаді; ж) головний фасад кірхи.

традиціями, що сильно відрізняються від їхніх. Психологія німців, життя та побут піддавалися впливу київського клімату, особливостей життя, місцевих традицій. Саме тому через покоління діаспора поступово змінювалася, пристосовуючись до умов проживання. Також на відстані події на території рідної країни сприймаються зовсім інакше, рідна земля стає дорогою і цінується будь-який зв'язок з нею. Тому і храми діаспори можуть сильно відрізнятися від сакральних споруд, розташованих на території материнської землі. З одного боку вони можуть піддаватися впливу архітектурних форм місцевих релігій, світської архітектури та архітектурних шкіл. З другого боку діаспора може закладати туди форми храму з рідної території, але при цьому трансформувати їх через своє сприйняття.

Так само і Київська кірха сильно відрізняється від німецьких споруд. В історичних джерелах її називали готичною [2], у сучасних її стиль визначають як неороманський [3]. Загалом в її архітектурі дуже мало елементів, притаманних улюбленому стилю лютеран – готиці. Кірха не має одного з головних елементів лютеранського храму – башти. Причиною відсутності важливого елемента може бути нестача грошей, бо київській общині німців-лютеран було дуже важко зібрати необхідну суму на будівництво храму. А зведення башти вимагало додаткового фінансування. Відсутні гострі кути у її формах. Скатний дах має більш плавний схил, вікна та вхід, завершені циркульними, а не стрілчастими арками, відсутні виражені вертикальні тяги. З готики запозичена кількість ярусів фасаду та розташування вікон з обох боків від входу. Вікно «роза», що є символом готичного фасаду, перетворилося на маленьке кругле віконечко у квадратному обрамленні. Кірха Св. Катерини має певну спорідненість зі стилем лютеранських церков. Але внаслідок змін в архітектурному рішенні втратила спрямування усієї споруди вверх за подобою готичних костьолів і стала більш схожою на приватний київський будиночок. Особливо цю схожість підкреслили циркульні завершення вікон та входу і пояси з арок, які є широко вживаними у фасадах київської забудови.

Саме схожість з київською міською архітектурою дозволила сакральній споруді гармонійно вписатися в міське середовище. Кірха – не характерна сакральна будівля для Києва, її форми могли вступити в протидію з місцевою архітектурою і викликати неприйняття місцевим населенням. Але в її будівництві допомагали жителі міста інших релігій і зовнішній вигляд храму знаходиться під сильним впливом місцевої архітектури. Саме тому німецька сакральна споруда вписалася в архітектурне середовище гармонійно, а місцеві жителі вважали її рідною для міста.

Таким чином, архітектура кірхи походить від готичних німецьких соборів і знаходиться під активним впливом готики. Деякі риси готичної архітектури

стали символом сакрального образу кірхи. Структура фасаду, башта або шпиль, вікно «роза», стрілчасті вікна, аркбутани, вертикальні гострі лінії фасаду і багато іншого зберігаються в архітектурі кірхи, навіть якщо вона збудована в іншому стилі, який суттєво відрізняється від готики.

Київська кірха належить парафії діаспори німців-лютеран в Україні. Вона за зовнішнім виглядом сильно вирізняється з ряду німецьких кірх. У її будівництві допомагали кияни, які сповідували інші релігії. Також її архітектурний стиль знаходиться під сильним впливом місцевої архітектурної школи. І саме через це сакральна будівля вписалася в середовище міста гармонійно, прикрасила місто і всім сподобалася.

Список використаних джерел:

1. Протестантизм. Лютеранство в России [Електронний ресурс] // Вокруг света: Энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/index.php?title=Протестанты>. – Назва з екрану (29.06.2012).
2. Закревский Н. Описание Киева. В 3 т. – Т. 1, 2. – М.: Тип. В. Грачева, 1868. – 950 с.
3. Лютеранская церковь (кирха) св. Екатерины [Електронний ресурс] // Day&night: reality services [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.flatday.com.ua/okieve/dostoprimechatelnosti/article/105.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).
4. Немецкая Евангелическо-Лютеранская церковь Украины: Киевская община [Електронний ресурс] // Немецкая Евангелическо-Лютеранская церковь Украины [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://delku.org.ua/fotogalereya/122.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).
5. Приходская церковь Святого Николая (Лёбау) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Приходская_церковь_Святого_Николая_%28Лёбау%29. – Назва з екрану (29.06.2012).
6. Церковь Святого Лаврентия в Нюрнберге – старейшая в Германии [Електронний ресурс] // EuropeTourism: Туристичний сайт [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.europetourism.eu/cerkov-svyatogo-lavrentiya-v-nyurnberge-starejjshaya-v-germanii/>. – Назва з екрану (29.06.2012).
7. Любекский собор [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Любекский_собор. – Назва з екрану (29.06.2012).

8. Германия (Deutschland): Бремен (Bremen): Unser Lieben Frauen Kirche; 15:19 21.10.2007 [Електронний ресурс] // Германия (Deutschland): Бремен (Bremen): фото 2007г.: Туристичний сайт [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.vadimpl.ru/germ/brem/bremph.htm>. – Назва з екрану (29.06.2012).

9. Томаскирхе – церковь святого Фомы [Електронний ресурс] // Turistua.com. Лучший поиск туров: Туристичний сайт [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://sightseen.turistua.com/ru/card/1305/>. – Назва з екрану (29.06.2012).

10. Церковь Св. Марка евангелическо-лютеранская церковь, находящаяся в центре Мюнхена [Електронний ресурс] // Uadream.com: Онлайн путеводитель [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.uadream.com/tourism/europe/Germany/element.php?ID=50116>. – Назва з екрану (29.06.2012).

11. Германия. Ойскирхен. Церковь Сердца Иисуса (Kirche Herz Jesu) [Електронний ресурс] // ART ARTель про искусство [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://artel-art.livejournal.com/574092.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).

12. Альт-Россгартенская кирха [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Альт-Россгартенская_кирха. – Назва з екрану (29.06.2012).

13. Гефсиманская церковь (Берлин) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Гефсиманская_церковь_%28Берлин%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

14. Фрауенкирхе [Електронний ресурс] // Germany: портал о жизни Германии [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://germanizm.net/kultura/126-shtutgart-i-ego-kafedralnyi-sobor-sv-eberharda>. – Назва з екрану (29.06.2012).

15. Кафедральный собор Берлина [Електронний ресурс] // EuropeTourism: Туристичний сайт [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://www.europetourism.su/pamyatnik-imperskim-ambiciyam-dovoennoj-germanii/>. – Назва з екрану (29.06.2012).

16. Фриденскирхе (Сан-Суси) [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Фриденскирхе_%28Сан-Суси%29. – Назва з екрану (29.06.2012).

17. Кирха Розенау [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кирха_Розенау. – Назва з екрану (29.06.2012).

18. Ansgar Kirche. Киль (Шлезвиг-Гольштейн)» [Електронний ресурс] // Фото Планета – Германия Шлезвиг-Гольштейн Киль: Сайт фотографій [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://foto-planeta.com/photo/330964.html>. – Назва з екрану (29.06.2012).

19. Юдиттен-кирха [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Юдиттен-кирха>. – Назва з екрану (29.06.2012).

20. Кирха Понарт [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кирха_Понарт. – Назва з екрану (29.06.2012).

21. Калининград, Россия, Кирха [Електронний ресурс] // toto: Персональный сайт [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://toto.flagatrip.ru/photo_files/tag/Кирха.html. – Назва з екрану (29.06.2012).

22. Кирха памяти королевы Луизы [Електронний ресурс] // Википедия: Свободная энциклопедия [веб-сайт]. – 29.06.2012. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Кирха_памяти_королевы_Луизы. – Назва з екрану (29.06.2012).

Аннотация

В статье рассматривается эволюция архитектуры лютеранских храмов – кирх и особенности кирхи в Киеве.

Ключевые слова: кирха, Киев, архитектура, эволюция, стиль.

The summary

The evolution of the architecture of the Lutheran churches – the Kirche and the features of the Kirche in Kyiv are considered in clause.

Key words: the Kirche, Kyiv, architecture, evolution, style.

O. V. Bachynska

Lutherans and their prayer houses - the kirches